

Микола Зайцев,
кандидат філософських наук, доцент,
завідувач кафедри культурології та філософії
Національного університету «Острозька академія»

ПРОБЛЕМА ОСОБИСТОСТІ У ФІЛОСОФІЇ В. С. СОЛОВІЙОВА (ЗА ПРАЦЕЮ «ВИПРАВДАННЯ ДОБРА»)

У статті розглядається вчення В. Соловйова про особистість, її моральні позиції та індивідуальний світогляд.

In this article are considered the studies by V.S. Solov'yov about individual, its measuring and morality of position of individual in a world.

В наш час, коли особистість та особистісна модальність ставлення людини до світу вийшли на перший план людського буття, коли перспективи існування суспільного цілого постали в безпосередній залежності від якостей окремих особистостей [2; 77], проблема індивідуально-особистісного здійснення людини буттям набуває не лише теоретичного, але й практичного значення. Досить поширеною стає думка про означеність нашого часу антропною кризою; спроби досягнути її спонукують нас звертатись до того інтелектуального багажу, що дістався нам у спадок від велетів минулого. Їх інтелектуальні пошуки, звичайно ж, не дадуть нам безпосередньої відповіді на гострі питання сьогодення, проте вони можуть стати інтелектуальним каталізатором, що спонукуватиме нас до

власних роздумів. Одним з таких мислителів, ідеї якого ще значною мірою залишаються для нас *terra incognita*, є російський релігійний філософ Володимир Сергійович Соловйов (1853 - 1900).

Метою даної статті є розгляд вчення В.С.Соловйова про особистість, її виміри та моральність становища особистості у світі. Зрозуміло, що його ідеї породжені специфічними історичними умовами, віддаленими від нас більш як на сто років, і ми не можемо шукати в них готових рецептів, проте вони можуть слугувати нам хорошою школою думки в осягненні проблем індивідуально-особистісного буття.

Філософські ідеї Соловйова визрівали в складній і суперечливій для тодішньої Росії ситуації. Шальки терезів у полеміці слов'янофілів та західників, хоч і не послідовно, проте схилялись на бік останніх. Росія ставала на шлях капіталізму. «Зростало відчуження між урядом і народом, добра стара православна віра впала в нужду і занепад. Усі відправлялись у Західну Європу, як мислення, так і влада знаходились під німецьким впливом. Придушена була як окрема особистість, так і суспільство в цілому» [1; 227]. Саме в цій придушеності філософ вбачав джерело того жахливого соціально-політичного стану, в якому знаходилась Росія в др. пол. XIX ст. Про це свідчить така його думка: «Головна наша німеч ... полягає в слабому розвитку особистості, а через це і в слабому розвитку суспільності; оскільки ці два елементи співвідносні між собою: якщо придушується особисте начало з людей утворюється не суспільство а стадо. Тут вже немає мови про законність, про право, про людську гідність, про суспільну моральність – все це замінюється сваволею та холопствуванням» [3; 227]. Як видно з наведеного висловлювання, значимість особистісного начала в соціально-історичному поступі глибоко усвідомлювалась філософом. Тому цілком логічно, що ця

проблема посіла особливе місце в його доробку. У своїй суті, проблема людської особистості стала своєрідним фокусом, в якому переплелися усі інші проблеми, над яким невтомно працювала думка мислителя-поета. Найбільш концентровано дана проблема розглядається Соловйовим у праці «Виправдання добра», зокрема в X та XI главах з промовистими назвами, відповідно: «Особистість і суспільство» та «Історичний розвиток особистісно-суспільної свідомості в його головних епохах».

На його думку, «людська особистість, а отже, і кожна одинична людина, є можливістю для здійснення необмеженої дійсності, або особлива форма безмежного змісту. В розумі людини міститься безкінечна можливість все більш і більш істинного пізнання про сенс усього, а її воля має в собі таку безмежну можливість все більш і більш досконалого існування цього всеєдиного сенсу в даному життєвому середовищі»[4; 228 - 229]. Положення про безмежність людської особистості – аксіома моральної філософії, вважає мислитель. У той же час він категорично відкидає точку зору «абстрактного суб'єктивізму», який не лише відокремлює особистість від умов та результатів свого існування, але й протиставляє їм. Як наслідок – нездоланна суперечність між особистістю та суспільством. Таке протиставлення породжує, з одного боку, «гіпнотиків індивідуалізму» (Соловйов), тобто тих, хто відстоює позицію самодостатньої особистості і для яких суспільний порядок це лише зовнішня межа, яку слід будь-що усунути, а з другого, «гіпнотиків колективізму» (Соловйов) – тих, хто бачить в житті людства лише маси, а в особистості – минулий елемент суспільства, підпорядкований загальним інтересам, так собі «химеру безособистісного суспільства» (Соловйов).

Суспільство, що ґрунтується на безособистісних нача-

лах, «це сумна химера» без гідності, без моральності, без цінностей, а отже, без внутрішніх скрепів. Такою химерою і є самодостатня особистість. «Заберіть у дійсної людської особистості, - писав В.Соловйов, - все те, що тою чи іншою мірою зумовлене її зв'язками з суспільним або збірним цілим, і ви отримаєте тваринну особину з однією лише чистою можливістю, або пусту форму людини, тобто щось, що в дійсності взагалі не існує» [4; 229].

Точка зору самого Соловйова принципово відрізнялась від «абстрактного суб'єктивізму». Мислитель намагався подолати його суперечність – суперечність особистості і суспільства. «Громадськість не є привхідною умовою особистого життя, а включена в саме визначення особистості, яка в своїй суті є сила розумно-пізнаюча і морально-діюча, - проте як одне так і друге можливе лише в образі життя суспільного» [4; 230]. Тобто особистісне здійснення буття можливе лише в суспільстві. В цьому сенсі «суспільство не є зовнішня межа особистості, а її внутрішнє доповнення, і стосовно множинності одиничних осіб суспільство не є їх арифметична сума чи механічний агрегат, а нероздільна цілісність загального життя ...» [4; 230], або, іншими словами, суспільство є доповнена або розширена особистість – стисле, або зосереджене суспільство» [4; 232].

Таким чином, В.Соловйов розглядає особистість і суспільство як єдину особистісно-суспільну цілісність, що розгортається в трьох модусах часу: минулому, теперішньому і майбутньому. Відповідно до цього він виділяє три аспекти неподільного особистісно-суспільного життя: релігійний (те, що уже здійснилося та зберігається у суспільному переказі); політичний (те, що здійснюється в теперішньому, шляхом громадського служіння); і пророчий (той, що передує своєму майбутньому здійсненню в усвідомленні суспільного ідеалу). Трьом аспектам особисті-

сно-суспільного життя «відповідають в цілому поступі історичного розвитку три послідовно постаючі головні конкретні ступені людської свідомості та життєвого ладу, а саме: 1) родова, або кровноспоріднена, що належить минулому, проте зберігається у видозміненій формі сім'ї; 2) народно-політична, або національно-державницька (домінує в даний час); і 3) духовно-вселенська, або всесвітнє спілкування життя (ідеал майбутнього)» [4; 231, 448]. Кожен з цих етапів – це ступінь прогресу в реалізації моральних відносин.

Реалізація моральних відносин для кожної конкретної людини можлива лише в певному середовищі, яким є сім'я, де «фактично кожен є мета для всіх, за кожним безумовно визнається безумовне значення, кожен є щось незамінне» [4; 306], де натуральним чином присутні «три покоління, спадково пов'язані між собою народженням: діди-батьки, діти-батьки і діти-внуки» [4; 449], і де в моральному зв'язку з предками одухотворяється та увічнюється смисл особистого минулого, смисл власного теперішнього в істинному щасті і смисл особистого майбутнього у вихованні нових поколінь. А оскільки, з точки зору Соловйова, «множинність спільно існуючих сімей складають народ», то «майбутнє сім'ї нероздільно пов'язане з майбутнім народу», «шанування батьків переходить у шанування батьківщини, ... патріотизм і сімейне виховання прилучаються до виховання національного» [4; 463].

Тут важливо звернути увагу на поняття «збірної моралі», яка охоплює ту чи іншу сукупність особин. Дане поняття філософ поширює на людські спільноти, що, на його думку, мають натуральний характер і за своєю соціокультурною роллю розширюють життя особистості. До них він відносить: сім'ю, народ і людство. У своїй суті вони являють собою різні ступені «збірної людини» і подібно до того,

як існує в людині «натуральний егоїзм, прагнення внутрішньо відокремитись від всього іншого і все своє поставити безвідносно вище чужого...» [4; 174], існує і егоїзм сімейний; в цьому сенсі сім'я являє собою «завершення егоїзму», хоча її вище призначення полягає в тому, що вона є зразок всесвітньої єдності» [4; 330] і егоїзм національний «народний егоїзм, або націоналізм» [4; 330], який суперечить справжньому смислу народності, що являє «лише особливу форму всесвітнього змісту» [4; 321]. Вищий моральний ідеал, переконаний Соловйов, вимагає любити всіх людей, а оскільки людина завжди належить до певного народу, то «ми повинні любити всі народності, як свою власну. Цією заповіддю утверджується патріотизм як натуральне та основне почуття, як прямий обов'язок особи до свого найближчого збірного цілого, ... стаючи основою та мірилом для позитивного ставлення до всіх інших народностей, відповідно до безумовного та всеохоплюючого морального начала» [4, 330]. Позитивне ставлення до інших народностей для філософа означає «знати і цінувати чужі народності», цінувати їх внесок у «всесвітнє спілкування життя». Любов до інших народностей «не може бути тотожна тій, яку ми відчуваємо до свого народу, ... за своїм народом залишається незмінна першість вихідної точки» [4, 331].

Подібно до того як одинична людина набуває сенсу свого особистого існування завдяки сім'ї, через зв'язок з предками та нащадками, як сім'я набуває життєвого змісту лише серед народу - так само і народ існує і прогресує лише у взаємозв'язку з середовищем, яке формують його природні та міжнародні зв'язки.

Таким чином особистість, з точки зору Соловйова, в кожен даний момент виявляється перехрестям усіх часових модусів людської буттєвості – минулого, теперішнього-

го, майбутнього і водночас органічно пов'язною життям сім'ї, народу та життям усього людства

Процес морального здійснення особистості відбувається як усвідомлення нею своєї внутрішньої безкінечності, що повинна знайти своє завершення в досконалому суспільстві.

Своє бачення досконалого суспільства Соловйов пов'язує з третім, духовно-вселенським етапом історичного поступу, головний зміст якого становить «процес світового самовдосконалення», а наслідком утвердження Царства Божого, що мислиться ним як «досконалий моральний порядок» [4; 211, 215, 219].

Прологом цього стало явище пришествя Христа, якому мислитель надає виняткового значення, підкреслюючи, що «історичне явлення Христа, як боголюдини, нерозривно пов'язане з усім світовим процесом, і з запереченням цього явища – руйнується смисл та доцільність світобудови» [4; 216].

Перехід суспільства від родового життя до держави змінює моральне становище особистості, що зумовлене розширенням соціального середовища особистості. Виникнення держав означало те, що моральність набула рис громадянської мужності; «моральність вбачалась в доблесному служінні суспільному цілому – державі, але при цьому сама держава трималась на рабстві, постійних війнах тощо...» [4; 279]. В цій ситуації неможливо було бути «моральним в позитивному зв'язку з державою» та й «громадянськість ця була надто далекою від справжнього суспільного ідеалу, являючи лише перехід від варварства до істинно-людської культури» [4; 279].

Соловйов не розглядає державу як безумовно прогресивний етап в моральному поступі людства. На його думку, «державний порядок має лише відносну перевагу пе-

ред родовим життям, та й то лише тому, що зберігає в собі «безумовний моральний елемент». Після того, як «жорстка оболонка родової організації лопнула і розпалась, проте моральне зерно сім'ї залишилось і залишиться до кінця історії» [4; 243]. В цій ситуації, «представники новоутвореної державності в усвідомленні її переваг перед родовим союзом легко могли приписувати новому порядку належне йому особливе значення і закон державний поставити вище закону натурального» [4; 243]. При цьому філософ зазначає, що «зло», яке проявляється в піднесенні закону державного над законом моральним, є зло специфічне, особлива більш висока, а ступінь зла, ніж звичайне вбивство [4; 246]. Проте, внаслідок своєї складності, воно менш осудне, ніж грубий злочин. В цьому випадку «моральна правота належить вже не представникам відносно вищого суспільного порядку, а захисникам того безумовного в давнині, що повинно залишитися однаково священним за будь-якого суспільного порядку» [4; 243].

Таким чином, вважає Соловйов, утворення державного ладу означало, що моральність стала перш за все державною доблестю, хоча «сама ця громадянськість була занадто далекою від справжнього суспільного ідеалу і являла лише перехід від варварства до істинно людської культури», оскільки «сама держава трималась на рабстві, постійних війнах і т. д.» [4; 279]. Відтак, «осуду тут підлягає не суспільний характер моралі, а безморальний характер суспільства» [4; 279].

Заслуговує на увагу і думка філософа про те, що ставлення як окремої людської особистості, так і «збірної людини» до природного середовища теж має моральний вимір, а отже, з необхідністю зумовлюється певним ставленням до людей та суспільства в цілому і особливо до вищих моральних цінностей. Він вважає, що «можливе троя-

ке ставлення людини до зовнішньої природи: страждання підпорядкування їй в тому вигляді, як вона існує, потім діяльнісна боротьба з нею, підкорення її та користування нею як байдужим знаряддям, і, насамкінець, утвердження її ідеального стану, - того, чим вона повинна стати завдяки людині» [4; 384]. Дані думки філософа можна вважати своєрідним пророцтвом. Якщо століття тому думки про моральне ставлення до природи можна було б вважати дивацтвом, то в наш час це стає життєвою необхідністю.

Отже, як бачимо, Соловйов розглядає особистість в широкому контексті історичного поступу. Не зводячи її до самодостатньої ні від чого не залежної монади, він не прагне редукувати її і до якогось особливого прояву соціальності. Соціальний і особистісний виміри буття для нього діалектично взаємопов'язані. До того ж проблема особистості береться ним в моральному вимірі, який для філософа є визначальним.

Література:

1. Лосев А.Ф. Русская философия // Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. – М., 1991.
2. Печчеи А. Человеческие качества. – М., 1985.
3. Соловьёв В.С. Национальный вопрос в России. Выпуск II // Соловьёв В.С. Собрание сочинений в 12 т. – Т. 5. – Брюссель, 1966.
4. Соловьёв В.С. Оправдание добра. // Соловьёв В.С. Собрание сочинений в 12 т. – Т. 8. – Брюссель, 1966.